

nagy csinnadrattával. A létező források – lévén keresztyén – nem túl szimpatikus képet festenek róla.” Ehhez azonban még hozzátehetjük, hogy Simon egy a Krisztus követők iránt szimpátiával viseltető heterodox samaritánus, a keresztségre nyitott, és a jeleket és nagy erőket jól érzékelő, intenzív vallásos szenzibilitással rendelkező valaki, akit különösen is megragadott a náluk látott, töltük megtapasztalt πνεύμα hatása, annál is inkább, mivel hogy maga is ilyesmivel foglalkozott. Az elhatárolódó leírásokon keresztül is átsüt személyiségének eredetisége, ambivalens vibrálása. Valami, ami minden korban minden vallásosság alapja, amiről a vallásfenomenológia professzorai kiváló értékeztetéseket írnak, és ami előtt a kegyesek meghajolnak, zsidók, samaritánusok, gnosztikusok és keresztyének, s amire nehéz jobb szót találni, mint amit Simon használt: δούναμις.

Dr. Hubai Péter

Jegyzetek

1 Rugási Gyula, Simon mágus, in: Uo. Epheszoszi történet, Debrecen 1998. 43–81, Adamik Tamás, a MTA Ókortudományi Társaságának felolvasóülésén tartott előadást „Simon mágus a keresztyén hagyományban”, Enyedi Ildikó díjnyertes „Simon mágus” filmjét több hónap óta láthatja a közönség. A jelen írás is, valamivel rövidebb formában az Ókortudományi Társaságban hangzott el 1999. szept. 24-én. – 2 Valószínűleg az Act 1,13-ban említett tanítványról van szó, de ne feledjük, hogy a Simon mágus történet előtt, Act 6,5-ben említés történik egy másik Filepről, a hellenistáról is. – 3 Die Apostelgeschichte, Berlin 1988, 132–133 – 4 Act 8,9: μαργαριτη, Act 8,11: μαργαρι, Mt 2,1,7.16 és Act 13,6.8 μαργος – 5 Simon autem Samaritanus, ex quo univesae haereses substiterunt, Irenaeus, Adv. haer. I. 23,2 – 6 De anima 34 – 7 Eus. Hist. eccl. II. 13,6 – 8 Die Gnosis p. 83. – 9 Prima Apol. 26,1–3, és öt idézi Eus. Hist. eccl. II.12 – 10 E. Haenchen, Gab es eine vorchristliche Gnosis? ZThK 49 (1952)343 – 11 ZThK 49(1952)341 – 12NHCI. 132,9 ΠΕΤΡΟΣΟΥΤΕΡΕ ΠΕΤΡΟΝ ΠΕ ΠΥΡΡΗ ΜΑΡΤΕ (férjét aki a fivére, „az elsőszülött”) – 13 Die Relevanz der Kirchenväter für die Erschließung der Nag-Hammadi-Texte, in: J. Irmscher – K. Treu, Das Korpus der griechischen christlichen Schriftsteller, Berlin 1977, 217 – 14 Hieronymus, De viris ill. LXI nem tudja, hol püspök, Eus. Hist. eccl. VI. 20 és 22 tud arról, hogy püspök, de nem tudja, hol. – 15 ZThK 49

(1952) 335 – 16 A. Hilgenfeld, Die Ketzergeschichte des Urchristentums, Leipzig 1884, 453 sq. – 17 Fl. Jos. A. XIII.9, B. 1.2. – H. Köster, Einführung in das Neue Testament, Berlin – New York 1980, 256–259; W. Beltz, Samaritanertum und Gnosis, in: Tröger, Gnosis und NT, Berlin 1973. – 18 Od X 304–306 – 19 NHC VII,125,14 – 20 Simon Magus und die christliche Gnosis, Tübingen 1974, 39 – 21 Két ponton vetődik föl a hereziológiai hagyományra való esetleges utalás: Act. Verc. 10. (Marcellus szobrot állítat Rómában „Simonnak az új istennek” felirattal), Act. Verc. 31. (Simon a Forumon fölemeikedeése előtt azt mondja, én maradok a „Helytálló”). – 22 Ezen alig változtat valamit a 34. fejezet enkratita felhangja, és az utána megszólaló kereszt misztika. Azt, hogy egy keresztyén irat Jézus Krisztust magasaltja, nem tarthatjuk markáns jellemzőnek. – 23 Act. Verc. 32, 2Kor 12,7 – 24 Két megállapítás kívánkozik ide. Az egyik az a föltűnő különbség, ahogy az ActPt a fekete etiópot (az ókori núbiait) a sötét, diabolikus erők megszemélyesítőjének tekinti, amint az ókeresztyén hagyományban többször is látjuk, ahogy a Sátán négerként jelenik meg, míg Act 8-ban a „szerecsen eunuch”, az ὄνηρ αἰθίοψ pozitív figura, aki Filep misszionálása után az evangéliumot fogja Afrikába továbbítani. Érdekes továbbá az az irodalmi motívum, hogy a két vetélkedő mágus egyikének (és istenének) egy núbiai nő a szelleme, az ereje. Ez a motívum föllelhető a római kori egyiptomi irodalom egyik legizgalmasabb novellájában, az ún. II. Setna regényben is, ahol két varázsló (mindkettőt Hornak hívják), egy egyiptomi és egy núbiai tusakodik egymással. A „másik”, a veszésre ítélt, Hor, a Núbiai Nő Fia számos átváltozás után végül rüplő állattá, libává változik, de így is alulmarad. Mikor kés alá kerül, váratlanul megjelenik az anyja, a Núbiai (azaz etióp) Nő, de ő is halálos veszélybe kerül, s igéretet tesz, hogy soha többé nem lép Egyiptom földjére. – A II. Setna regénynek és a Lukács szerinti evangéliumnak a kapcsolatáról más vonatkozásban már régóta tud a szaktudomány. (Hubai P., A szegény Lázár új vallástörténeti paralellei I-II., ThSze 27 (1984) 36–40, 68–71., a korábbi irodalommal.) – 25 Az ilyen pénz elfogadását Deut 23,18 egyértelműen tiltja. Hasonló ok miatt nem fogadták el a templom papjai Júdás visszavitt pénzét sem (Mt 27,6). – 26 Magyar fordítása Az ókeresztyéniség története címen Budapest 1874-ben jelent meg. A Simon mágussal foglalkozó rész pp. 65–70. – 27 Rm 15,25–26; 1Kor 16,3; 2Kor 8–9 – 28 εκ δεξιάν της δούλου μου Mt 26, 64 ill. Mk 14,62. – 29 Foakes Jackson – Kirsopp Lake, The Beginnings of Christianity, Part I. 94. – 30 Jézus ugyan a samaritánusok tekintetében liberális, de épp ez adja példázatának követői számára átütő erejét, hogy pont az általuk el-nemfogadott samaritánus lesz az irgalmas. Meg is vádolják majd őt, hogy „samaritánus vagy, és ördög van benned” – Jn 8,48. – 31 Tertullianus, Adv. Marcionem III,13,8 – 32 K.-M. Fischer, Das Urchristentum, Berlin 1985, 84 – 33 H. Jonas, The Gnostic Religion, 110

Luther az egyházzól

Ecclesia crucis, ecclesia abscondita

„Az úgynevezett hitvalló vagy szenvedő egyházi magatartás 1995 végén anakronisztikus”¹ – hangzott el ez az állítás pár évvel ezelőtt egy egyházvezetői jelentésben. Az alábbiakban azt kívánom megvizsgálni, hogy valóban „anakronisztikus”-e a hitvalló vagy szenvedő egyházi magatartás? Hozzátartozik-e, s ha igen, mennyiben az egyház tulajdonjegyeihez, a *notae ecclesiae*-hez a hitvallás és a szenvedés? Vagy tényleg idejét múlta ezme lenne ez? A választ hitvallási iratainkban és Luthernél keresem.

I. Az egyház néhány reformátori meghatározása

Mi tehát az egyház? Elsőként felidézhetjük az Ágostai Hitvallás idevonatkozó jól ismert passzusát:

„Az egyház a szentek gyülekezete, ahol az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgálják ki.”²

Melanchthon az Ágostai Hitvallás apológiájában hozzászól: „Mi azért a Szentírás értelmében azt tartjuk, hogy az egyház sajátos értelemben azoknak a szenteknek a gyülekezete, akik igazán hisznek Krisztus evangéliumában és Szentlelkük van. Mindamellet elismerjük, hogy ebben az életben sok képmutató és gonosz is keveredik közéjük és a külső ismertető jelek közösségét nézve, tagjai az egyháznak s ezért egyházi tisztségeket is viselnek.”³

Luther a Nagykatéban a harmadik hitágazat magyarázatokor írja a következőket:

„Hiszem, hogy él a földön egy szent nép és gyülekezet: csupa szent, egy fő, Krisztus alatt, a Szentlélek hívta egybe, egy a hite, a szándéka, a gondolkodása, sokféle adománya van, de egységes a szeretetben, nincs benne szakadás és elkülönülés. Én is egyik része és tagja vagyok, minden javainak élvezője és részestársa. A Szentlélek vitt oda, és

illesztett testébe úgy, hogy meghallgattam és hallgatom Isten igéjét, mert így kezdünk bejutni. Aze-
lőtt ugyanis egészen az ördögé voltunk, sem Isten-
ről, sem Krisztusról nem tudtunk semmit.”⁴

A Schmalkadeni cikkekben pedig ezt írja Luther:
„Istennek hála – a hét éves gyermek is tudja, hogy
mi az egyház: A szent hívők és azok a báránykák,
akik hallgatják Pásztoruk hangját (Jn 10,3).
A gyermekek ugyanis így imádkoznak: 'Hiszek a
szent keresztyén egyházban'. És nem a karingek,
tonzurák, hosszú köntösök és egyéb szertartások
teszik szentté az egyházat, amiket a Szentírással
ellentétben kiagyaltak, hanem Isten igéje és az
igaz hit.”⁵

II. Melyek az egyház jegyei? (Notae ecclesiae)

A zsinatokról és az egyházzól című 1539-ben írt munkájának harmadik részében Luther hét pontban sorolja fel az egyház jegyeit, a *notae ecclesiae*-t.⁶ Luther szerint az egyház nemcsak *ecclesia*, hanem *sancta, catholica, christiana*, s a „Kirche” szó helyen a „keresztyén szent nép” elnevezés sokkal szerencsésebb lenne. Egyházzól van szó akkor is, amikor az Őszövetség „Isten népe” kifejezést használja. Honnan ismerhető tehát fel az egyház? A hét jegyet – írja Luther – akár „hét szentségnek” is nevezhetné, de mivel e kifejezésnek rossz íze van, ezért inkább a „keresztyéni megszenteltetés hét fő részének”, vagy „hét ereklyének” nevezi.⁷

1. *Isten igéje.* „Ott egyház van, ahol megvan az Isten igéje. Az Isten igéje a fő dolog, ez a főszentség, melytől a keresztyéni név a szent nevet kapta. Mert Isten igéje szent, megszentel mindent, amihez ér, sőt az ige magának Istennek a szentsége, az Istennek ereje, amely üdvözít (Rm 1,16). Az élőszóval hirdetett ígéről beszélünk... akik hisznek benne és cselekszik is azt... Ahol tehát látod és hallod, hogy az ilyen ígét hirdetik, ott ne legyen kétség, ott bizonyára kell, hogy legyen igazi Ecclesia sancta catholica... bárha nagyon kevesen is vannak. Ahol az (Isten igéje) van, ott keresztyéni szent népnek is kell lennie. Mert Istennek igéje nem lehet Istennek népe nélkül. Viszont Istennek népe sem lehet Isten igéje nélkül. Isten igéje az, ami csodát művel, mindent rendbe hoz, mindent fenntart, mindent véghezvisz, minden ördögöt kiűz... mi tudjuk, hogy az ige az első és főszentség, hogy ez szüli, tartja, táplálja, erősíti az egyházat, ahogy St Ágoston is mondja: *Ecclesia verbo Dei generatur, alitur, nutritur, roboratur* (Az egyházat Isten igéje szüli, tartja, táplálja, erősíti.)”⁸ Az Isten igéje teremti az egyházat és nem fordítva, amint ezt a katolikus felfogás vallja. Mai szóhasználattal úgy is mondhatnánk, hogy a római katolicizmusban a „feminin” elem az erősebb, hiszen az egyház mint „anya” az elsődleges, amíg a protestánsban a „maszkulin” elem, hiszen az isten igéje teremti, azaz „nemzi” az egyházat.

2. *A keresztség.* „Megismerhető Isten népe a keresztség szentségén, ahol azt Krisztus urunk szerint tanítják, hiszik, alkalmazzák. Mert a keresztség a Szentlélek megújítása által való újjászületés szent fürdője (Tit 3,5), amelyben megfürödve, mint Isten bárányának szentséges, ártatlan vérében a Szentlélek által, megtisztulunk a bűntől és haláltól. Ne tévesszen meg, ki az aki keresztel.

A keresztség nem a keresztező, hanem a megkereszte-
lendő... ugyanígy Isten igéje nem a hirdető, hanem a
tanítványé, aki hallja és hiszi...”⁹

3. *Az oltáriszentség (Az úrvacsora).* Felismerhető az egyház az úrvacsoráról, ahol azt helyesen nyújtják, hiszik és fogadják. „Az se tévesszen meg, hogy szent-e az ember, vagy kétneje, aki neked a szentséget nyújtja. Nem azé a szentség, aki nyújtja, hanem akinek nyújtatik”. Ilyen üdvözítő cselekedetei csak Isten népének vannak.¹⁰

4. *A kulcsok hatalma.* A „kulcsok hatalmának” (*potestas clavis*) bibliai alapja: Mt 18,18. „Ha egy keresztyén vétkezik, megbüntethessék, ha meg nem javul, felmentessék. Ahol látod, hogy bűnöket megbocsátanak, bűnökért büntetést szabnak, akár nyilvánosan, akár magánosan, ott Istennek népe nagyon van. Mert ahol nincsen Isten népe, ott nincsenek kulcsok... Krisztus hagyta örökségül: Krisztus halála árán az elbukott bűnöskéket újra megszenteli... akik megtérni nem akarnak, kitaszíttassanak a szent nép közösségéből... Sose törődj te itt a pápa két kulcsával, melyből ő két tolvajkulcsot csinált minden királynak kincstárához és koronájához!”¹¹

5. *Az egyházi szolgák elhívása.* „Egyház szolgákat avat, hív el, hivatalokat tölt be (Ef 4,11 apostolokul, evangélistákul, tanítókul, kormányzókul...) Mi lenne, ha mindenki beszélni akarna, egyik se akarna engedni a másikkal? Itt se kérdezd, hogy milyen ember az, aki a hivatalt bírja. Mert nem annak adattak a dolgok, akié a hivatal, hanem, aki a hivatal által fogja megkapni”.¹² Tehát az egyházi szolgálatra a jó rend kedvéért van szükség, a papok nem magasabb rendű lények, mint a laikusok, hanem a laikusok és az ordináltak egyaránt *minister verbi domini*, vagyis az úr igéjének szolgálói.

6. *Az imádság.* „Mert valahol ezt látod, hogy a miatyánkot imádkozzák és ezt az imát tanulják, ahol szoltárokat és egyházi énekeket énekelnek az Isten igéje és az igaz hit szerint... ahol a hiszekeggyel, a tíz parancsolattal, a kátéval foglalkoznak, ott Istennek szent, keresztyén népe nagyon.”¹³

7. *A keresztség.* „Külsőleg is megismerhető a keresztyéni szent nép az üdvösséges szent kereszten, azon, hogy el kell szenvednie minden szerencsétlenséget és üldözést, minden megpróbáltatás és bajt (ahogy a miatyánk mondja) az ördög, a világ és a test részéről, hogy el kell tűmie belső szomorúságot, félelmet, rettegést, külső szegénységet, megvetetést, betegséget, gyengeséget, hogy hasonlónak legyen urához, a Krisztushoz. És mindezen szenvedések indító okának egyedül annak kell lennie, hogy erősen ragaszkodik Krisztushoz és Istennek igéjéhez s így a Krisztusért szenved... Ahol ilyen megpróbáltatást látsz, ott légy meggyőződve arról, hogy ott Istennek szent népe nagyon... Az üdvözítő kereszttel a Szentlélek nemcsak megszenteli, hanem boldogítja is népét... ha valakit Krisztusért megátkoznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak, az igenis szentté teszi az embert... Rm 5,4 Tribulatio spem (operatur). A megkísértés reménységet szül.”¹⁴

Luther a római katolicizmussal és a rajongókkal szemben kétfrontos harcot folytatott: a katolikusok a földi intézményben, a rajongók a „láthatatlan”, „lelki” egyház, a tökéletesek közösségében látták az egyház lényegét. Luther mindkét tábornál valami emberi minőségben akarja megragadni az egyház lényegét. Luther szerint ezzel szemben az egyház lényege, hogy ott az Isten cselekszik, még akkor is, ha az sokszor elrejtve történik.¹⁵

III. Mit jelent a „keresztformájú” egyház? („ecclesia crucis”)

Az egyház utolsó, hetedik jegye a „hetedik szentség” tehát a szent kereszt. Ez vezet el bennünket a „kereszt teológiához”, amelyről a 20-as években Walter von Loewenich¹⁶, újabban pedig Alister E. McGrath¹⁷ írt jelentős monográfiát. A „kereszt teológusát” Luther az 1518-as *Heidelbergi Disputációban*¹⁸ állítja szembe a „dicsőség teológusával”. (19–21 tétel)

„Nem az nevezhető méltán teológusnak, aki Isten láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli (19), Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a „hátát” a szenvedésekben és a keresztben szemlélve fogja fel (20). A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a kereszt teológusa azt mondja, ami a valóság. (21)”¹⁹

Ki is a „dicsőség teológusa” és ki a „kereszt teológusa”?²⁰ A középkori teológia (a tomizmus!) az *analogia entis* elvére épült. Vagyis a filozófia az alap, s erre épül a tudományok királynője, a teológia. A középkori filozófia úgy vélte, hogy a teremtésben végső soron minden Istenre utal, vagyis az analógia segítségével megismerhetjük Istent. Tehát a titkok „mögé” láthatunk, a keresztben is csak emberileg, érzelmileg rendülünk meg, de mögötte „látjuk”, felfogjuk Isten csodálatos cselekedeteit. Luther szerint ez gyökeresen téves út, a kereszt ugyanis nem „transzparens”, nem láthatunk át rajta, hanem a keresztben Isten láthatóvá tette, hogy mit tett miattunk és értünk. Ha megkerüljük a keresztet, akkor a látásunkban van a hiba, nekünk igenis látni, szemlélni kell Krisztus szenvedését.²¹

Ezzel szemben a kereszt „megfordítja” az eleve rossz látásunkat. A dicsőség teológusaként fordított optikában láttuk a dolgokat: a rosszat jónak, a jót rossznak, a boldogságot bölcsességnek, a bölcsességet boldogságnak gondoltuk. A kereszt teológusa nem akar a kereszt „mögé” látni, számára a kereszt nem transzparens, hanem tükör: ez vagy Te, ezt tettem Érted – mondja az Isten a keresztet szemlélő embernek. Mózes is a dicsőség teológusa akart lenni, akárcsak Zebedeus fiai Jézus esetében. Isten Mózeshez egyszerre volt kegyelmés (mert valamit mégis megmutatott magából!) és ugyanakkor meg is alázta. Mert csak a *posteriori*-t mutatott meg magából valamit. Ezt szemlélhetjük a keresztben is: a mocskot, a bűnt, a fertelmességet. Ezt mutatja meg nekünk az Isten. De ebbe a mocskokba, a tőle nem várt „szokatlan dologba (Ézs, 28,21), az *opus alienum*-ba (balkezébe) belerejti annak ellentétét, a minket szerető és megmentő irgalmát, az *opus proprium*-ot, a jobb kezét. Mindez csak a hívő szemlélőnek tárul fel. Csak a hit ismeri fel Isten szörnyűséges ítéletében az ő megmentő irgalmát. Isten kérlelhetetlen haragja (*ira severitatis*) mögött az ő könyörületes haragja (*ira miserecordiae*) rejtőzik! Erről szól a 21. tétel magyarázata is. Ám vigyáznunk kell arra, nehogy a kereszt teológiája „negatív dicsőség teológia” legyen! Nehogy önmagában dicsőítsük a szenvedést! A szenvedés önmagában rossz. A kereszt a dicsőség teológusából akar minket a kereszt teológusává tenni. Megromlott látásunkat, hamis optikánkat 180 fokos fordulattal akarja elmozdítani. Ami lent volt, most fent lesz, aki fent az lent, ami jó volt az

rossz lesz, ami rossz, az pedig jó. Mindeközben Isten „kísért” (*Anfechtungen*), megaláz és porba dönt minket. Igen, fájdalmat okoz nekünk, de amikor a kereszt „megtámad” bennünket, passzívan el kell viselnünk. Ez a mi passiónk. Isten dicsősége rejtett a kereszt gyalázatában. Luther odáig is elmegy, hogy kimondja: Isten ördöggé lesz, s a pokolra visz azért, hogy mi a mennybe mehessünk. *Opus proprium* rejtett az *opus alienum*-ban! Nem mögötte, hanem abban! A dicsőség teológusa saját vallásosságától felfuvalkodik, megkeményedik. Érvényes ez az ún. „nagy” teológusokra és a szuperkegyesekre egyaránt. A vallási „vágy” is lehet valami csillapíthatatlan kívánság. A kereszt azonban közbeavatkozik, „interveniál”. Nem engedi, hogy az „énem” (akár vallásos is az!) növekedjék, mert akkor lecsúszkó a kereszt teológusának útjáról és észrevétlenül a dicsőség teológusának útján találom magam. S azáltal, hogy interveniál, megöli bennem az emberit. S ez vezet el oda bennünket, hogy meg kell halnunk ahhoz, hogy újjászülethessünk. Nem csak egyszer, hanem újra és újra, mert az ego állandóan újratermelődik.

Lássuk ezek után, hogy a „kereszt teológiája” miképpen érvényes az egyházra? E. W. Gritsch kiváló Lutherkönyvének egy fejezetére fogunk támaszkodni, ahol a szerző a könyve egyik fejezetének ezt a címet adta: „a keresztformájú egyház”.²²

Egyéni életünk és az egyház élete is e földön harc és küzdelem. A kereszttségünkben mondunk először ellene az Ördögnek. Mi van kereszttségünk és a halálunk között? A „keresztformájú” élet, a keresztény ember és az egyház élete ugyanis kiábrázolja a Krisztust.

A Krisztust követő egyház életében a harc (*ecclesia militans*) a keresztény élet velejárója. A hitvallásokkal kapcsolatban írja Luther:

„Nem jó jel az, ha a hívők nem harcolnak az Ördöggel, aki a sarkukat mardossa, ez ugyanis azt jelenti, hogy a sarokmardosó nyugton végezheti a maga dolgát. Ám ha nincs nyugalma és ordít, az annak a jele, hogy megtámadták és le fogják győzni. Mert Krisztus támadást indított az ördög háza ellen. Bizony ha valaki a keresztény egyházat békeességben, kereszt nélkül, eretnekek nélkül, pártoskodók nélkül szeretné látni, annak csalódnia kell. Mert ha ilyennek látod, akkor az bizony az ördög hamis egyháza, s nem pedig a valódi egyház.”²³

A keresztény egyház sorsa tehát hasonló a prófétákéhoz és az apostolokéhoz. Ami megtörtént a Szenvető szolgálva, a Messiással, annak az egyházzal is meg kell történnie: a hűséges szolgálóknak, az egyháznak szenvednie kell e világban. Ha valakit Krisztusért megátkóznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak, az szentté teszi az embert (*Tribulatio spem* – a megkísértés reménységet szül).

A „szenvető szolgáló” nemcsak Krisztusnak, hanem az egyháznak is az előképe. De nem azért szenvedek, hogy „kiérdemeljem” Isten kegyelmét! A szenvedés nem vallásoskodás, cselekedet, munka, misztika, hanem engedelmesség! A szolgálat szenvedéssel jár, de hogy az egyház elkerülje a szolgálattal járható bálványimádást, az egyháznak állandóan reformációra van szüksége: *ecclesia semper reformanda est*. Akik Isten ígését igazán szolgálják, azoktól nem lehet messze a szenvedés: a szolgálat és a szenvedés összetartoznak. Lehet, hogy az egyháznak el kell veszítenie státuszát ahhoz, hogy job-